

CIVES COLONIAE RIS...?

Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja

Salmedin Mesihović
Sarajevo

Prostor današnje Rogatice je u antičko doba bio mjesto gdje se dizalo urbano i upravno jezgro jedne municipalne jedinice¹. U starijem željeznom dobu pa do otprilike kraja IV st. p. n. e., romanijsko područje i općenito jugoistočna Bosna bili su područje rasprostiranja Glasinačke kulture i vjerovatno su ulazile u okvir autarijatske politije². Međutim, u mlade željezno doba šire glasinačko područje je izgleda bilo znatno manje naseljeno, dok se istovremeno zapadno nalazila moćna i značajna dezitijatska politija³. Vjerovatno se zona dezitijatske neposredne vlasti i glavne naseljenosti nije pružala dalje prema istoku od Romanije, odnosno u rogatičko područje porječja Rakitnice, pritoke Prače. Rimska vlast je prvi put bila uspostavljena vjerovatno 33. god. p. n. e., a obnovljena i konačno konsolidirana nakon ugušenja Velikog Ilirskog ustanka u kasno ljeto i ranu jesen 9. god. n. e. U teritorijalno-upravnom smislu rogatičko-romanijsko područje je pripadalo provinciji Ilirik (*Illyricum*), a nakon podjele jedinstvene Provincije pripalo je Dalmaciji (Gornji Ilirik – *Illyricum Superior*). U prvo vrijeme rimske vladavine, sve do prelaska na municipalnu organizaciju, rogatičko i podromanijsko područje je vjerovatno bilo teritorija neke od peregrinskih *civitates*. Narodnosnu i političku osnovu ove peregrinske *civitas* činio je neki manji ilirski narod⁴ koji se u toku

¹ Sergejevski 1936, 9-14; Bojanovski 1967a, 143-164; Isto 1988, 169-175.

² O Autarijatima i njihovoj politici v. Mesihović 2007a.

³ O Dezitijatima i njihovoj politici v. Mesihović 2007.

⁴ Predrimska, domorodačka zapadnobalkanska populacija u znanosti je poznata pod imenom Iliri, kako su ih još prije dvije i po tisuće godina nazvali pisci na grčkom i latinskom jeziku. Iliri su ustvari predstavljali jedan veliki etnički kompleks koji se pružao zapadnim i dijelom središnjim Balkanom, kao i na prostorima dijela panonskog bazena. O ilirskom etničkom kompleksu v. Mesihović 2007, 94-138; Isto 2007a, 82-90; Cabanes 2002; Wilkes 2001; Stipčević 1989. Njihova porijeklo je složeno i uglavnom se zasniva na osnovama starosjedilačkih paleolitskih populacija koje su u više različitih epoha preslojavane i prožimane drugim etničkim elementima (u neolitiku, indoevropske seobe, seoba nosilaca

mlađeg željeznog doba razvio iz urušene autarijske narodnosne zajednice (možda Sikuloti, sjeverni Partheni, Ozuaei ili neki drugi narod)⁵. Postojanje municipalne jedinice sa središtem na prostoru Rogatice najbolje potvrđuju epigrafski spomenici s imenima njenih dužnosnika. Od početka III st. n. e. (sigurno od 212. god. n. e. i Karakaline konstitucije)⁶ ova "rogatičko-romanijska" municipalna jedinica na zapadu je graničila sa "sarajevsko-gornjobosanskom" municipalnom jedinicom Akvis (*Aquae*), a na istoku s "podrinjskom" municipalnom jedinicom *Malvesiatium* (središte u Skelanima). Na sjeveru je naša municipalna jedinica graničila možda s kolonijom *Domavia*. U odnosu na navedene municipalne jedinice "rogatičko-romanijska" jedinica je bila i teritorijalno najmanja i vjerovatno najslabije naseljena. Njeno značenje bi se primarno ogledalo u privrednim potencijalima gustih šuma i prostranih pašnjaka ovog područja. Kroz koloniju *Ris...*, i to i kroz ager i kroz samo urbano i upravno središte, prolazila je i rimska komunikacija koja je dolazila iz sarajevskog polja (odnosno iz Akvisa) i išla prema Podrinju i dalje prema središnjem Balkanu⁷.

I. *CIL* III, 2766b (p 1035, 2256) = *CIL* III, 8369 = *CIL* III, 12748 = *ILJug* III, 1571

D M / T C MAXI/MO DEC / C RIS DE /5 ? AN LV T

D(is) M(anibus) / T(ito) Cl(audio) Maxi/mo dec(urioni) / c(oloniae) Ris(---) de(funcito?) /5 [an(norum)?] LV t[---] / /

"Bogovima Manima, Titu Klaudiju Maksimu, dekurionu kolonije *Ris...?*, preminulom? u 55 godini"

Ovaj epitaf pronađen još 1866. god. direktno ukazuje na postojanje municipalne jedinice u rogatičko-romanijskom području. Tit Klaudije Maksim je nosilac klaudijevskog gentilnog imena i bio je dekurion (vijećnik) u *ordo decuriones* (lokalni senat) "rogatičko-romanijske" municipalne jedinice. U slučaju da je gentilno/rodovsko ime (*nomen*) osobe spomenute na natpisu bilo Ju-

žarnih polja, keltska najezda). I genetska istraživanja muškog Y kromosoma, iako izvedena na vrlo malom uzorku zapadnobalkanskog stanovništva i na ograničenom prostoru (cc 3/4 ispitanih sa četiri veća jadranska otoka), potvrđuju starosjedilačku, paleolitičku osnovu i današnje populacije. Barać / Peričić / Martinović-Klarić / Roots / Janićijević / Kivisild / Parik / Rudan / Villems / Rudan 2003, 535-542). Svi ovi inkurzi su na Zapadnom Balkanu stvorili jedan poseban etnički kompleks koji je od strane antičkog svijeta u toku željeznog doba bio prepoznat i nominiran kao "ilirski". Međutim, taj kompleks nije bio niti ujedinjen niti je imao razvijenu svijest o svome jedinstvu i zajedništvu. Uglavnom se sastojao od čitavog niza zasebnih naroda koji su tvorili i posebne političke jedinice – politije. O politijama v. Mesihović 2007, 9, napomena 2; 154-179.

⁵ *Plin. NH* III, 143

⁶ Karakalinom konstitucijom (*Constitutio Antoniniana*), kada je rimsko građanstvo načelno prošireno na sve slobodne stanovnike Imperije, završava se proces primanja rimskog građanstva i oblikovanja municipalne organizacije. Samim tim su nestale i stare peregrinske *civitates*.

⁷ O komunikacijama u rimsko doba v. Bojanovski 1974; Isto 1981; Isto 1987; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 156, br. XI.

lije, Klaudije⁸, Flavije, Ulpije, Elije i Aurelije može se s većom vjerovatnoćom pretpostaviti da je riječ o domaćim ljudima koji su ili čiji su preci (po agnatskoj liniji) dobili rimsko građanstvo za vrijeme careva koji su nosili jedno od navedenih gentilnih imena⁹. Činjenica je da je primanje rimskog građanstva za vrijeme julijevske-klaudijevske "dinastije"¹⁰ u ilirskim provincijama, posebno u kontinentalnoj unutrašnjosti, bilo vrlo slabo¹¹. Primanje rimskog građanstva uvijek je bilo povezano s određenim događajem, jer se ono dodjeljivalo bilo kao nagrada za određene zasluge, bilo u povodu nekog događaja. U prvom redu riječ bi bila o isluženim funkcionerima lokalnih peregrinskih zajednica i ratovima u kojima bi peregrini en masse učestvovali ili bili ključna mobilizacijska i logistička baza. Zatim bi u obzir dolazio boravak cara ili visokih državnih funkcionera u određenom području. I na kraju, veliki broj novih rimskih građana bi proizašao iz realizacije određenih edikata i konstitucija koje bi donosili car i druge državne institucije. Međutim, u periodu vladavine Julija i Klaudija još uvijek je vladalo izvjesno nepovjerenje prema ilirskim peregrinima koji su podigli Veliki Ilirski ustanak (od 6. do 9. god. n. e.)¹² za vrijeme Augusta. A u decenijama nakon Ustanka nisu se ni dešavali neki veliki i dramatični događaji u koje bi bilo involvirano i ilirsko peregrinsko stanovništvo, a zbog kojih bi moglo doći do značajnijeg dodjeljivanja rimskog građanstva. Zato je romaniziranih domorodaca s julijeuskim gentilnim

⁸ Juliji (IVLIVS, fem. IVLIA) su bili jedan od najstarijih rimskih patricijskih rodova koji je po mitološkoj tradiciji vukao porijeklo (po agnatskoj liniji) od Jula, sina Eneje i unuka Anhiza i boginje Afrodite (Venere). Za vrijeme rane i srednje Republike rod Julija nije se posebno isticao u rimskom političkom i socijalnom životu. Njegovo izbijanje u prvi red rimske politike dolazi tek s pojavom Gaja Julija Cezara (*Caius Iulius Caesar*). Adopcijom Oktavijana od strane njegovog praujaka Gaja Julija Cezara, julijeusko ime postaje i prvi *nomen* Rimskog Carstva. Sustavom adopcije julijeuski nomen su dobili i Tiberije te Kaligula. Prva rimska vladajuća "dinastija" je ustvari bila uzrokovana međusobnim vezama pripadnika rodova Oktavija, Klaudija Livija i Vipsanija Agripa koji su sustavom adopcije ulazili u gens Julija Cezara. Takvo je stanje trajalo do Klaudija I, četvrtog vladara te prve carske rimske dinastije, koji nakon izbora za cara u svome imenu ne nosi julijeuski, nego klaudijeuski nomen, kao i njegov nasljednik i posljednji predstavnik dinastije – Neron. CLAVDIVS (fem. CLAVDIA) je isto jedan stari patricijski rod, koji svoje legendarno porijeklo izvodi iz doseljavanja Sabinjanina Atija Klauza (*Attius Clausus*) *Tac. Ann.* XI, 24; *Svet. Tib.* 1.

⁹ Arheološki leksikon BiH. Tom I, 1988, 30; 33-34; Mesihović 2007, 675-697.

¹⁰ Rimske carske "dinastije" sadržinski su bile različite od dinastija zasnovanih na klasičnom nasljedstvu (bilo primogeniturom ili po starješinstvu). Antičko Rimsko Carstvo nikada nije bila monarhija u klasičnom smislu (formalno ono je i dalje bilo Republika), a rimske careve je najbolje promatrati kao vladare izabrane za doživotni mandat.

¹¹ Rimski carevi julijeuske-klaudijeuske "dinastije" – (s imenima nakon izbora na carsko dostojanstvo) 27. god. p. n. e.-68. god. n. e. :

1. *Caius Iulius Caesar Augustus Octavianus* (August) vl. 27. god. p. n. e.-14. god. n. e.

2. *Tiberius Iulius Caesar Augustus* (Tiberije) vl. 14-37. god. n. e.

3. *Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus* (Kaligula) vl. 37-41. god. n. e.

4. *Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus* (Klaudije) vl. 41-54. god. n. e.

5. *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus* (Neron) vl. 54-68. god. n. e.

¹² O Velikom Ilirskom ustanku v. Mesihović 2007, 314-617.

imenom malo, a s klaudivjevskim još manje. Tako je i naš Tit Klaudije Maksim, ako je on uopće domorodačkog ilirskog porijekla po agnatskoj (muškoj) liniji, rijedak (izniman) slučaj u unutrašnjosti provincije Dalmacije¹³. Sudeći po ovome natpisu, njegovo ime je počinjalo s RIS..., a u trenutku njegovog nastanka RIS... je bio u statusu kolonije¹⁴. Vrijeme nastanka natpisa je najvjerovatnije III. st. n. e.

Literatura:

Bojanovski 1967a, 145-146 i sl. Tab. 1, 1, 2; Isto 1988, 172-173;
http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en
<http://edh12.iaw.uni-heidelberg.de/offen/suchen2.html?hdnr=033828>;

II. ILJug III, 1569 = ILJug II, 623 (Tab. 1, 1)

I O M / M•VLP / LLO

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Ulp(ius) / [Apo]llo[dorus]...

“Jupiteru, Najboljem, Najvećem, Marko Ulpije Apolodor?...”

Na ovoj dosta oštećenoj ari spominje se osoba s ulpijevskim gentilnim imenom čiji je predak dobio rimsko građanstvo za vrijeme cara Trajana¹⁵.

Literatura:

Bojanovski 1967a, 152, Sl. 10; Isto 1988, 173; Imamović 1977, 374-375; Sl. 116.
http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en

III. CIL III, 14616 (Tab. 1, 2)

IVNONI REG / MAR• VLP• MARCIAN / CVM• SVIS• L•P

*Iunoni Reg(inae) / Mar(cus) Ulp(ius) Marcian(us)*¹⁶ / *cum suis l(ibens) p(osuit)*

“Junoni Regini, Marko Ulpije Markijan sa svojom dobrom voljom (rado) postavio”

Ova ara iz Živaljevića kod Rogatice jedan je od dva (do danas poznata) spomenika posvećena samostalnom kultu Junone na prostoru današnje BiH.¹⁷ Dedicant nosi ulpijevsko gentilno ime. Po I. Bojanovskom (1988, 173)

¹³ Npr. u susjednom gornjobosanskom području (na kojem je do danas pronađeno mnogo više epigrafskih spomenika) do danas nije evidentiran nijedan Klaudije.

¹⁴ O rimskim kolonijama (*colonia*) i njenim institucijama v. Smith 1870, 315-320.

¹⁵ Nakon umorstva Domicijana, carsko dostojanstvo je preuzeo *Marcus Cocceius Nerva* (96-98 god. n. e.) s kojim započinje razdoblje u historiografiji poznato kao “dinastija” Antonina. Međutim, ovaj termin bi se pravilnije mogao odnositi na kasniji dio “dinastije” (Antonin Pije, Marko Aurelije s Lucijem Verom i Komod) od 138. do 192. god. n. e. Adoptivni nasljednik Nerve bio je *Marcus Ulpius Nerva Traianus* (Trajan) vl. 98-117. god. n. e. Za vrijeme Trajana Rimsko Carstvo je dostiglo svoj najveći obujam osvajanjem Dakije i izbijanjem u Perzijski zaljev. Ulpiji (VLPIVS, fem. VLPIA) su bili nepatricijski provincijski rod (iz Betike – južna Španija), ali porijeklom iz Italije.

¹⁶ Izvjesni *Marcus Ulpius Marci filius Maximus* poznat je s natpisa iz Gorazda; Bojanovski 1967a, 152.

¹⁷ Drugi je s lokaliteta Potok u blizini Mostara; Imamović 1977, 140.

obojica "rogatičkih" Ulpija su "...grčkog porijekla. Vjerovatno su još njihovi očevi ili djedovi došli na Drinu u vrijeme Trajanovih nastojanja da oživi rudarstvo u istočnoj Bosni". Bojanovski se na grčko porijeklo poziva na osnovi kognomena Apolodor¹⁸ i Markijan. Međutim, zona Rogatice i Romanije nije baš rudarska zona. Vjerovatnije je da su preci Apolodora i Markijana dobili rimsko gradanstvo uslijed dačkih ratova (101-102. god. n. e. i 105-106. god. n. e.), kada su ilirske provincije bile logističko i mobilizacijsko zaleđe. U tom bi slučaju bila riječ ipak o nekom balkanskom ilirskom, a ne grčkom ili orijentalnom porijeklu.

Literatura:

Bojanovski 1967a, 152; Isto 1988, 173; Imamović 1977, 384-385, Sl. 13.
http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en

IV. AE 1976, 533 = ILJug II, 624 (Tab. 1, 3)

INVICTO MITR / P AEL CLEMENS / IVNIOR / IIVIRETQQ / 5 TI
VET / V S L M

Invicto Mit(h)r(ae) / P(ublius) Ael(ius) Clemens / Iunior / Iivir et q(uin)q(uennalis) / 5 [-]ti vet(eranus) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
"Nepobjedivom Mitri, Publije Elije Klemens Mladi, duovir¹⁹ i kvinkenalis²⁰, ??? veteran, zavjet ispunio rado zaslužen"

Ovaj votivni natpis ukazuje na to da je politička struktura "rogatičko-romanijske" municipalne jedinice bila u punoj svojoj sadržini sa svim institucijama koje su aktivne i funkcionalne. Publije Elije Klemens Mladi je pripadao elijejskom rodu i njegov predak po agnatskoj liniji rimsko gradanstvo je dobio za vrijeme vladavine cara Hadrijana²¹. Moguće je da je primanje elijejskog nomena u većem obimu kod peregrina dalmatinske

¹⁸ Apolodor iz Damaska bio je inženjer, arhitekt, dizajner i skulptor koji je djelovao za vrijeme Trajana (čiji je bio favorit) i Hadrijana (za čije vladavine je pogubljen). On je konstruirao i Trajanov Most preko Dunava za vrijeme dačke kampanje. Ko zna, možda je osoba koja je dobila ulpijevsko ime i kognomen Apolodor učestovala u dačkim ratovima i bila u blizini ovog velikog Trajanovog arhitekta, pa bi po ugledu na njega i uzela kao kognomen Apolodor.

¹⁹ Duoviri su bili lokalne verzije rimskih konzula i uvijek su bila dvojica. Smith 1870, 439.

²⁰ O instituciji *quinquennalis* (neke vrste lokalnih cenzora) v. Smith 1870, 318. Jedan *duovir quinquennales* (Tit Flavije Simili) spominje se i na natpisu iz Skelana – Srebrenica. Patsch 1915, 80, fus. 1, Sl. 67; 83. Tresvir (ili kvatuorvir!?) kvinkenalis i edil Akvskog municipija Publije Elije Viktorin spominje se i na natpisu iz Krivoglavaca kod Vogošće (Mesihović 2007, 896-898). A jedan kvinkenalis (Aurelije Atik) se spominje i u natpisima iz Singidunuma. Lopandić 2007, 97.

²¹ Adoptivni nasljednik Trajana bio je njegov dalji biološki rođak *Publius Aelius Traianus Hadrianus* (Hadrijan) vl. 117-138. god. n. e. Eliji (AELIVS, fem. AELIA) su isto bili provincijski rod iz Betike, samo porijeklom iz Italije (preciznije iz Hadrie u Picenumu). Hadrijan je dvije decenije uspješno vodio i konsolidirao Rimsko Carstvo. Za njegove vladavine proces romanizacije je prilično odmakao, zahvaljujući, između ostalog, i zalaganju samoga Hadrijana, koji je veći dio svoje carske vlasti proveo putujući po provincijama.

kontinentalne unutrašnjosti direktno bilo vezano za boravak Hadrijana u Dalmaciji. Tom prilikom su dodjelom rimskog građanstva vjerovatno bili nagrađeni određeni slojevi lokalne aristokratije. Hadrijan je u Iliriku boravio moguće 133. god. n. e.²²

Publije Elije Klemens Mladi je bio i veteran rimske vojske, a njegovu vojničku karijeru potvrđuje i vokacija Nepobjedivom Mitri, izvorno iranskom kultu, koji je bio vrlo raširen među vojnicima III. st. n. e.²³ Možda je upravo sam Elije Junior bio taj koji je, dok je boravio na istočnim provincijama kao vojnik, pao pod utjecaj kulta Mitre, pa ga je nakon demobilizacije prenio u svoj rodni kraj.

Literatura:

Bojanovski 1967, 47-51, Sl. 5; Isto, 1988, 171; Zotović 1973, 62-63; Imamović 1977, 458-459, Sl. 243

http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en

<http://edh12.iaw.uni-heidelberg.de/offen/suchen2.html?hdnr=012315>

V. CIL III, 8366 (p 2127) = ILJug III, 1566 (Tab. 1, 4)

I O M / P A E L / CLEMENS / II VIR / 5 V L S

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / P(ublius) Ael(ius) / Clemens / Iivir / 5 v(otum) l(ibens) s(olvit)

“Jupiteru, Najboljem, Najvećem, Publije Elije Klemens, duovir zavjet rado ispunio”

Zavještanje Jupiteru, Najboljem, Najvećem ostavio je još jedan predstavnik elijeuskog gensa, koji je vjerovatno bio u užoj agnatskoj vezi s Klemensom Mladim. Moguće da je riječ o njegovom ocu koji je isto bio duovir.

Literatura:

Bojanovski 1967a, 146, Tab. 1,3; Isto 1988, 171; Imamović 1977, 374-375, Sl. 117.

http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en

VI. CIL III, 8367 (p 2127, 2256) = ILJug III, 1567 = AE 1939, 303 (Tab. 2, 1)

Lijevi dio natpisa = L B / P A E L CLEME / ??? VETER / E • A E / 5 T SOS / E / B • V S

Desni dio natpisa = I O M / P • A E L • CLEMEN / L POS / NO / 5 V / S. P TAE • LV • E / V S L M

Lijevi dio natpisa = *L(ibero) B(accho) / P(ublius) Ael(ius) Cleme(ns) / [---] veter(anus) / [---]e ae / 5 [---]t[---]sos[---] / [---]e / [---] b(ene?) v(otum) s(olvit) //*

Desni dio natpisa = *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / P(ublius) Ael(ius) Clemen[s] / l(ibens?) [---] pos(uit?) / [-]no[---] / 5 [-]v[---] / s(ua?) p(ecunia?) tae. lu. e / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

²² Syme 1988; Isto 1991.

²³ O kultu Mitre v. Zotović 1973.

Lijevi dio natpisa = "Liberu Bakhu, Publije Elije Klemens... veteran... zavjet ispunio"

Desni dio natpisa = "Jupiteru, Najboljem, Najvećem, Publije Elije Klemens, rado? postavio... svojim novcem... zavjet ispunio rado zaslužen"

Natpisno polje are (koja je dvostruki žrtvenik) vertikalnom je linijom podijeljeno na dva dijela, od kojih je jedan posvećen Jupiteru, a drugi Liberu Bakhu. Ovaj dvostruki žrtvenik je posvetio Publije Elije Klemens. Po I. Bojanovskom riječ je o istoj osobi koja je bila dedikant na natpisu CIL III, 8366 (p 2127). Takva mogućnost je prihvatljiva, ali zbog česte podudarnosti u imenima kod romaniziranih domorodaca vrlo je lako moguće da su Klemens duovir i Klemens veteran bili različite osobe, istina u rodbinskim vezama. Uostalom na natpisu CIL III, 8367 (p 2127, 2256) ne navodi se titula duovira, nego se samo kaže da je riječ o veteranu pa bi tako bilo malo nejasno zašto ne bi bila navedena i duovirska funkcija (koja nije mogla prethoditi veteranskom statusu). Nejasno je i zašto bi jedna te ista osoba dva puta u neposrednoj blizini podizala aru Jupiteru, Najvećem, Najboljem.

Potrebno je navesti da su natpisi na kojima se spominju Eliji Klemensi nađeni uz potok Toplik pored kojeg je vodio i rimski put. Vrlo je vjerovatno da se ovdje nalazio posjed Elija Klemensa, a da su votivne are podizane uz put koji je prolazio kroz ili uz njihov posjed. Porodica Elija Klemensa je izgleda bila jedna od najznačajnijih u ovoj municipalnoj jedinici i davala je njene visoke funkcionere. Istovremeno su bili i porodica s vojničkom tradicijom i aktivnom službom.

Literatura:

Sergejevski 1936, 12-13; Bojanovski 1967a, 148-149, Tab. 1, 5; Isto, 1988, 171; Imamović 1977, 376-377, Sl. 118 (lijevi dio natpisa); 398-399, Sl. 155 (desni dio natpisa);

http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en

<http://edh12.iaw.uni-heidelberg.de/offen/suchen2.html?hdnr=023076>

VII. CIL III, 8368 = CIL III, 12747 = ILJug III, 1568 (Tab. 2, 2)

I O M / EL ALBA / VS II VIR / Q V S L M

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [P(ublius) A]el(ius) Alba/[n]us IIvir / [q(uin)]q(uennalis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

"Jupiteru, Najboljem, Najvećem, Publije Elije Albanus, duovir i kvinkenalis zavjet ispunio rado zaslužen"

Gentilno ime dedikanta se negdje navodi kao *Fl(avius)*²⁴, međutim po objašnjenju Bojanovskog izgleda da je ipak riječ o elijejskom nomenu. Ara

²⁴ Imamović 1977, 374, br. 115.

Flaviji (FLAVIVS – u značenju svjetle kose – fem. FLAVIA) su bili "dinastija" koja je dobila pravo na rimsko carsko dostojanstvo (69-96. god. n. e.) nakon godine četiri cara, odnosno građanskog rata 68-69. god. n. e. Flavijevska "dinastija" nije bila starog, rimskog patricijskog porijekla, nego izdanak italskih municipija. Značajnije dodjeljivanje rimskog

je inače vrlo oštećena i zbog toga dolazi do nesporazuma u čitanju gentilnog imena dedikanta. I ovaj Flavije ili Elije je bio i duovir i kvinkenalis.

Literatura:

Bojanovski 1967a, 146-148, Tab. 1, 4. 4a; Isto 1988, 171, napomena 10; Imamović 1977, 374-375, Sl. 115.

http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en

VIII. CIL III, 12754 = ILJug III, 1570 (Tab. 2, 3)

D M / LA IO / LV / I V-V / 5 / LO / LI / PARF / M
D(is) M(anibus) / L(ucio) A(eljio) / [---]lv(---?) / i[---]vaf[---] / 5 [-----] /
[---]lo / [---] filii / [caris(simo)] pare / [ntes b(ene)] m(erentibus) [p(osuit)]
"Bogovima Manima..."

"Bogovima Manima. Lucije Elije... roditeljima ... zaslužnima postavi"

Ovaj spomenik je danas u potpunosti izlizan, ali ga je djelimično uspio pročitati C. Patsch. Cibus je ukrašen bogatim ornamentima. Na lijevoj i desnoj strani su prikazi Atisa. Sam sadržaj je vrlo teško pratiti. Jedino bi se moglo tvrditi da je riječ o još jednom Eliju.

Literatura:

Sergejevski 1936, 12, Tab. 4, 18-19; Bojanovski 1967a, 149-152, Tab. 2, 6-9; Imamović 1977, 444-445, Sl. 220 a i b.

http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_en

<http://edh12.iaw.uni-heidelberg.de/offen/suchen2.html?hdnr=033827>

IX. Pored navedenih, na rogatičkom prostoru je pronađeno još epigrafskih spomenika²⁵. Na nekima od njih su postojali i natpisi, ali su vremenom izlizani.

1. Dva komada vjerovatno jednog nadgrobnog žrtvenika s reljefnim prikazima na dvije bočne strane (možda je na jednoj prikazan krilati genije, a na drugom nimfa)²⁶.

2. Ulomak cipusa s prikazom genija (lokalitet Stari Brod)²⁷.

građanstva u ilirskim provincijama za Flavija bi u prvom redu bilo vrijeme dolaska Vespazijana na rimsko carsko dostojanstvo (69. god. n. e.) kada su ga podržale ilirske provincije i ratovi na Dunavu protiv Dačana za vrijeme Domicijana.

"Dinastija" s flavijevskim gentilnim imenom imala je tri predstavnika:

1. *Titus Flavius Vespasianus* (Vespazijan) vl. 69-79. god. n. e.

2. *Titus Flavius Vespasianus* (Tit) vl. 79-81. god. n. e.

3. *Titus Flavius Domitianus* (Domicijan) vl. 81-96. god. n. e.

²⁵ Ulomak are (od natpisa se sačuvalo nekoliko slova u dva dijela ovog trodijelnog žrtvenika / [---]jae[---] // [---]cate[---] // [---]) se kod Imamović 1977, 474-475, Sl. 275 smješta u Rogaticu. Međutim ovaj nalaz je iz okolice Ustikoline. Sergejevski 1936, 5-6 i sl. 3; O drugim antičkim spomenicima s rogatičkog područja, uključujući i one izgubljene v. Bojanovski 1967a, 158, napomena 31.

²⁶ Sergejevski 1936, 11-12, Tab. 2, 12-13; Bojanovski 1967a, 155-157, Sl. 17-18; Imamović 1977, 410-411, Sl. 175.

²⁷ Imamović 1977, 410-411, Sl. 176.

3. Cipus s prikazom genija. Prednja strana s natpisom odbijena (lokalitet Stari Brod)²⁸.

Potrebno je napomenuti da ovi prikazi genija na tri spomenika imaju određene zajedničke karakteristike, što ukazuje na postojanje klesarske radionice u antičkoj Rogatici.

4. Žrtvenik obraden s tri strane²⁹

5. Anepigrafska ara³⁰

6. Fragment stupa ili miljokaz³¹

7. Nadgrobni cipus bez natpisa³²

8. Ploča s nadgrobnog spomenika s motivom Hadovih vrata³³

9. Figuralna stela bez natpisa³⁴

10. Odlomak nadgrobnog cipusa³⁵

12. Nadgrobna kocka od krečnjaka³⁶

PRILOG I.

Antički arheološki lokaliteti u romanijskom i rogatičkom području – po Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine

Paljanska oblast

1. Crkvište, Gornji Pribanj – Brdo, Pale, kasnoantički fortifikacioni objekt (broj u AL BiH 15.55). Mazalić 1939. 18; Bešlagić 1971, 263

2. Gradina, Gradina, Pale, rimska utvrda (broj u AL BiH 15.114), Mazalić 1939. 25-28; Bešlagić 1971, 265

Romanijsko – šire rogatičko područje

1. Vražići, Vražići, Sokolac, kasnorimski grob (br. u AL BiH 17.339); Fiala 1893. 738-741; Čović 1987.

2. Pohovac (Puhovac), Baltići, Sokolac, kasnoantička utvrda (br. u AL BiH 17.277); Truhelka 1891, 313; Govedarica 1985, 15-27.

3. Potpećine, Kusače, Sokolac, rimski grob (br. u AL BiH 17.279); Truhelka 1890, 387-388; Fiala 1892, 430-435; Isto 1893, 752-758; Benac / Čović 1957, 19-22; Čović 1983, 149-150; Čović, 1987.

²⁸ Imamović 1977, 412-413, Sl. 177.

²⁹ Bojanovski 1967a, 152-153, Sl. 11; Imamović 1977, 476-477, Sl. 276.

³⁰ Imamović 1977, 476-477, Sl. 277.

³¹ Bojanovski 1967a, 153, Sl. 12.

³² Sergejevski 1936, 10, Sl. 6-7; Bojanovski 1967a, 153-155, Tab. 3, 13-15.

³³ Sergejevski 1936, 9-10, Sl. 5; Bojanovski 1967a, 155, Sl. 16.

³⁴ Bojanovski 1967a, 157-158, Sl. 19-20.

³⁵ Sergejevski 1936, 13, Tab. 3, Sl. 17; Bojanovski 1967a, 158, Sl. 21.

³⁶ Sergejevski 1936, 10-11 i Sl. 8-9.

4. Čitluci, Čitluci, Sokolac, tri naknadna ukopa iz rimskog doba. (br. u AL-BiH 17.53); Fiala 1892, 399-406; Benac / Čović 1957, 15-17; Čović / Mikić 1973, 29-92; Čović 1979, 143-160; Drechsler / Bižić 1983, 263; Čović 1987.

5. Hreljin Grad, Čitluci, Sokolac, kasnoantička utvrda (br. u AL BiH 17.149); Truhelka 1891, 313-314; Govedarica 1985, 15-27.

6. Hrastovača, Kula, Sokolac, kasnoantička naknadna sahrana (br. u AL BiH 17.147), Fiala 1892, 395-399; Benac / Čović 1957, 19.

7. Crkvina, Klečkovac, Sokolac, rimski spomenik sa prikazom konjanika (br. u AL BiH 17.40); Sergejevski 1943, 10; Bešlagić 1971, 243.

8. Borovsko, Borovsko, Rogatica, naknadni kasnoantički ukop (br. u AL-BiH 17.22); Fiala 1892, 438-440; Fiala 1893, 748-752; Benac / Čović 1956, 19-20; Čović 1981, 113-117; Čović 1987.

9. Bradva, Kramer Selo, Rogatica, kasnoantička naknadna sahrana (br. u ALBiH 17.23); Truhelka 1890, 390-391; Čović 1981, 109.

10. Planje, Planje, Rogatica, grob iz rimskog doba (br. u AL BiH 17.264); Fiala 1895, 542-546; Benac / Čović 1956, 22; Čović 1981, 101, 124-129; Čović 1983a, 418, 426-428.

11. Rusanovići, Rusanovići, Rogatica, naknadni ukopi iz rimskog i ranog srednjeg vijeka (br. u AL BiH. 17.293); Fiala 1892, 437-438; Fiala 1894, 729-743; Fiala 1895, 533-538; Fiala 1896, 429-435; Benac / Čović 1956, 12; Benac / Čović 1957, 7; Čović 1983, 187; Drechsler / Bižić 1983, 261-264; Čović 1987.

12. Drijenjak, Vragolovi, Rogatica, rimska stela sa likom Atisa (br. u AL-BiH 17.61); Bešlagić 1971, 252.

13. Groblje, Zakomo, Rogatica, rimski nadgrobnji spomenik sa prikazom ljudskih figura (br. u AL BiH 17. 138); Bešlagić 1971, 248.

Uža zona Rogatice

1. Crkvina, Plješivica, Rogatica, ostaci rimske građevinske djelatnosti na desnoj obali Rakitnice (br. u AL BiH 17.42); Sergejevski 1936, 13; Bojanovski 1967a, 157-158. Rimska *villa rustica* je uobičajeno bila situirana pored ceste, a iznad tekućice, i to na jednom obronku koji se blago spušta prema vodi, a ujedno je i izložen suncu³⁷. Takva je i bila situiranost rimskog imanja u selu Plješivica, kao i rimskog imanja u Krivoglavcima kod Vogošće.

2. Plješivica 1, Plješivica, Rogatica, jedan naknadni grob iz ranog srednjeg vijeka (br. u AL BiH 17.266); Fiala 1895, 540-542; Benac / Čović 1956, 17; Čović 1981, 110-117; Čović 1983a, 424-425.

3. Plješivica 2, Plješivica, Rogatica, nekoliko rimskih kamenih spomenika u sekundarnoj upotrebi (br. u AL BiH 17.267); Bešlagić 1971, 251.

4. Rogatica, Rogatica, antički grad na ravnom prostoru između brda Ljuna i potoka Rakitnice – s nizom spomenika – (br. u ALBiH 17.288); Patsch 1907, 467-469; Bojanovski 1967, 41-51; Bojanovski 1967a, 143-164; Bešlagić 1971, 253; Vego 1981, 42-43, Sl. 3.

³⁷ Sergejevski 1936, 13.

5. Ciganska Sokolovina, Rogatica, kasnoantički rimski grobovi (br. u AL BiH 17.36); Fiala 1895a, 199.

Istočno od Rogatice

1. Mramorje, Okruglo, Rogatica, dva naknadna kasnoantička groba (br. u AL BiH 17.227); Fiala 1896, 448-449; Čović 1981, 119; Čović 1983a, 424-425.

Prema višegradsko-podrinjskom području (municipalna jedinica Malvesiatium)

1. Brankovići, Brankovići, Rogatica, dva naknadna kasnoantička ukopa (br. u AL BiH 17.24); Fiala 1896, 453-457; Fiala 1897, 586-591; Čović 1987.

2. Živaljevići (Pribičevac), Živaljevići, Rogatica, rimski spomenik – ara posvećena Junoni (br. u AL BiH 17.350); Fiala 1897, 599-601; Benac / Čović 1956, 21; Čović 1981, 109-110; 113-117; 129; Čović 1983a, 418; 423-424; Drechsler / Bižić 1983, 261-264; Bešliagić 1971, 248.

Sudeći na osnovu ovih lokaliteta i konteksta nalaza mogli bi se izvući sljedeći zaključci :

1. Najveća koncentracija rimskih nalaza (posebno period II-IV st. n. e) nalazi se u užoj rogatičkoj zoni duž Rakitnice.

2. Na glasinačkom platou kasnoantički i ranosrednjovjekovni ukopi nalaze se u kontekstu naknadnih ukopa u tumule Glasinačke kulture.

3. Dio antičke baštine je bio iskorišten prilikom dizanja stećaka

4. Dosta antičke baštine se nalazi u sekundarnoj ili tercijarnoj upotrebi

5. Kasnoantičke utvrde se nalaze situirane na mjestima nekadašnjih gradinskih naselja.

6. Na glasinačkom platou skoro svi antički nalazi su iz njenog kasnoantičkog perioda. Ovo bi govorilo da se u kasnoj antici stanovništvo iz uže rogatičke zone povuklo u sigurnije oblasti glasinačkog platoa.

PRILOG II.

Rogatičko-romanijsko područje u kasnoj antici

V i VI st. n. e. su sigurno bili nesigurnija razdoblja pa je polako dolazilo do povlačenja u dublju romanijsko-glasinačku unutrašnjost³⁸. Ova oblast je sama od sebe pružala dobre zemljopisne uvjete za refugij, a sustav autarijatskih gradina, napušten skoro 1000 godina, mogao je poslužiti i kao osnova za podizanja kasnoantičkih utvrda. Nakon konačnog sloma romejske vlasti početkom VII st. n. e. u unutrašnjosti Zapadnog Balkana, romanijsko-glasinačko područje je mogla biti i zona sklanjanja i koncentracije starosjedilačkog romaniziranog i poluromaniziranog stanovništva³⁹. U ovom kasnoantičkom periodu (kraj IV – početak VII st.) došlo je i do razaranja i napuštanja urbanog jezgra *Ris.....*. Romanska i poluromanska populacija rogatičkog područja bi u tom slučaju prešla i na niže oblike privrednog života, jer je ova oblast sama od sebe pružala mogućnosti samo

³⁸ Period Justinijanove vladavine (527-565. god. n. e.) Romejskim Carstvom može se nazvati smatrati vremenom konačne razgradnje antičke kulture. Justinijanov sindrom da povrati ono što je izgubljeno (umjesto da se okrene novim putevima razvitka kao što je to u drugoj i trećoj deceniji VII st. učinio car Heraklije), posebno preko razarajućeg Ostrogotskog rata (535-552 god. n. e.) oslabilo je unutarnju snagu kasnoantičkog društva. Tome je sigurno dodatno doprinijela i katastrofalna pandemija (u moderno doba nazvana "Justinijanova kuga") koja je harala u Konstantinopolisu 541-542 god., a raširila se po čitavom Mediteranu i Evropi (povremeno je izbijala sve do sredine VIII st.). Ova pandemija je imala velike negativne socijalne, privredne, političke i psihološke efekte, a prilično je decimirala populaciju. Nesumnjivo je i ova pandemija utjecala na smanjenje otpornosti ilirskih provincija koje su od sredine VI st. n. e. izložene sustavnom pustošenju slavenskih i drugih prodora. Ona je decimacijom populacije omogućila i lakše slavensko naseljavanje u župskim predjelima. Justinijanova odluka o zatvaranju Akademije u Ateni 529. god. n. e. zapečatila je i intelektualizam antike.

³⁹ Slavenski prodori, prisutni još od prve polovine VI st., posebno se pojačavaju s pojavom azijskog naroda Avara (Obri) koji su okupljanjem oko svoga etničkog jezgra mnogih slavenskih, germanskih (Gepidi) i zaostalih i novodošlih azijskih tursko-mongolskih naroda stvorili moćan plemenski savez. Nakon ubistva romejskog cara Maurikija 602. god. granica je i definitivno popustila i nastupile su godine posvemašnjeg uništavanja institucija i načina živoga antičkog društva u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva i prekida kontinuiranog razvitka mediteranske civilizacije. Izuzev u primorju, najveći dio gradova, centara municipalnog života na tlu današnje Bosne i Hercegovine je razoren, a može se slobodno reći da je došlo i do kulturnog i civilizacijskog naglog i dubokog pada. Najvažnija posljedica događaja iz godina kada se konačno urušila antička civilizacija bilo je ustaljivanje novog etničkog faktora, poglavito slavenskog elementa, iako ima i primjera manjeg naseljavanja Avara (toponimi Obri) pa možda ne bi trebalo isključiti i nastanjivanje nekih germansko-gepidskih skupina na prostoru koji danas zahvata Bosna i Hercegovina. Međutim, novodoseljeno stanovništvo, nagli diskontinuitet koji je u sebi sadržavao i neke elemente kulturnog i civilizacijskog šoka i promjena političkog okvira iz uredene države u pravom smislu (romejskog-vizantijskog Carstva) u neki politički entitet neko vrijeme pod supremacijom Avara, nisu značili da je tradicija ranijeg života bila apsolutno prekinuta. Starije provincijalno stanovništvo preživjelo je u velikom broju, a tu i tamo se može osjetiti i tihi, prigušeni kontinuitet s nekim elementima ranijeg načina života. A polako nastupa i proces simbioze starosjedilačkog stanovništva, više ili manje kristijaniziranog i paganskog doseljenog slavenskog i drugog stanovništva.

za stočarstvo i niže oblike općekulturnog života. U kontinentalnoj unutrašnjosti se provincijalno stanovništvo djelomično uspjelo spasiti povlačenjem u refugije i planinske utvrde, o čemu svjedoči i Ljetopis popa Dukljanina. Ako bi se vjerovalo riječima dukljanskog svećenika, mogli bismo tvrditi da su ove u planine izbjegle zajednice uspjele sačuvati kakvu takvu samostalnost⁴⁰, pa i kontinuitet kristijaniziranog načina života. Ti utvrđeni refugiji, koji su činili i Justinijanov limes, jednim su dijelom bili smješteni i na mjestima nekadašnjih gradina. Ti utvrđeni refugiji, koji su činili i Justinijanov limes, jednim su dijelom bili smješteni i na mjestima nekadašnjih gradina⁴¹.

Sam naziv Romanija bi možda mogao dati reminiscenciju na preživljavanje starosjedilačkog provincijalnog stanovništva. Toponim Romanija ne treba mnogo tumačiti; jasno je da on proizlazi iz ustaljenog naziva za Romejsko – Istočno rimsko carstvo Romania, (rimska zemlja), odnosno ono što pripada Rimljanima, u našem slučaju Romejima kao “nasljednicima” starog Rimskog Carstva. Analogiju našoj Romaniji imamo ne samo u nazivu države Rumunije (Romania), koji je novijeg datuma, nego prije svega u imenu italijanske regije Romanja (Romagna). Svoje ime Romanja duguje činjenici da je ona nakon langobardske invazije na Italiju 568. god. bila dva stoljeća najvažnija i najveća oblast koja je preostala Romejima (Bizantiji) na prostoru Italije, pa je tako dobila i naziv Rimska (romejska) zemlja, nasuprot susjedne Lombardije koja svoje ime duguje doseljenim germanskim Langobardima (u italijanskoj verziji Lombardi). Može se pretpostaviti da je i naša Romania zahvatala sigurno čitavu romanijsku regiju, što podrazumijeva, pored same planine, i glasinacku visoravan i poriječje Prače. Pred nas se postavlja pitanje koji su to razlozi zbog kojih je ovo područje dobilo naziv Romanija, zemlja Rimljana. Sam toponim je baš zbog upotrebe termina Romania sigurno dosta starog datuma, vjerovatno iz VII st. kada je i kod još uvijek Slavena i u jeziku starosjedilačkog stanovništva još bio živ termin Romania za vizantijsku državu, a iz tog naziva i za sve izvedenice koje bi se odnosile na život populacije koja bi se na bilo koji naziv vezivala ili za još živuće Romejsko Carstvo ili za tradiciju nestalog Rimskog carstva i uopće za vrijeme prije dolaska Slavena. Kasnije su Slaveni za Vizantiju i njeno stanovništvo upotrebljavali izraze Grčko Carstvo i Grei. Naša Romanija je tako morala da izražava neku određenu etničku i jezičku, pa možda i kulturnu i religijsku specifičnost u odnosu na novodoseljeni etnički i kulturni element, a koja u svome korijenu ima starosjedilački, rimskoprovincijalni element. Za razliku od italijanske Romanje, zbog prilične geografske izolovanosti bosanske romanijske regije u kontinentalnoj unutrašnjosti zapadnog Balkana, tako udaljenoj od vizantijskih preostataka u primorju i ostrvima, teško bi bilo pretpostaviti da je Vizantija uspjela sačuvati svoju vlast u našoj Romanii, okružena političkim entitetima proisteklim iz avarske invazije i slavenskog naseljavanja. Naravno, ne bi opet, sa druge strane trebalo isključiti ni činjenicu da se provincijalno stanovništvo koje je živjelo na prijelazu iz antike u srednji vijek na prostoru naše Romanije uspjelo više-manje oduprijeti invazorima i doseljenicima i održati kontinuitet samostalnosti (kao neka vrsta ranosrednjovjekovne politije) ili bar autonomije još neko vrijeme, dok se s okol-

⁴⁰ Ljetopis popa Dukljanina, VI: VII; IX

⁴¹ O kasnoj antici i ranom srednjem vijeku v. Mesihović 2007, 719-740.

nim područjima ne utopi u jezgro iz kojeg je nastala buduća bosanska srednjovjekovna politija, kasnije i država. Da li je možda postojala i neka granica između bosanske Romanije i drugih političkih entiteta, i kuda se ona protezala; da li je, ako je i postojala samostalna ili autonomna Romanija, ona možda svoje porijeklo vukla iz tradicije neke antičke administrativno-upravne cjeline (kolonija *Ris...*, *R. P. Aquae S...*, *Malvesiatium*, *Domavia*); koliko je dugo postojala; na koji način je funkcionirala; kada se ona stopila u bosansku politiju i druga slična pitanja će tražiti mnogo studiozniji i svestraniji pristup kako bi se moglo odgovoriti na sva pitanja vezana za bosansku Romaniju. Bez obzira na ove kombinacije koje se tiču političkih pitanja bosanske Romanije, jasno je da, za razliku od Trebevića¹², Romanija svoje ime duguje većem prisustvu starosjedilačkog stanovništva. To stanovništvo je u sebi sadržavalo ne samo tradiciju antičkog života nego i onog predrimskog, ilirskog elementa, za koje bi se moglo reći da je većim dijelom činilo i samu srž provincijalnog stanovništva kojeg su zatekli Slaveni.

Summary

Figures from the epigraphic monuments from Rogatica – Romania area

The area of Rogatica had a special significance in the development of the ancient province of Dalmatia. It contained the urban and administrative core of a colony whose name is fragmentarily preserved only with the first three letters

¹² Naziv Trebević je nedvosmisleno slavenskog porijekla i označava deminutiv slavenskog glagola *trebiti*, *trijebiti*, koji je, izuzev u kolokvijalnom govoru, u svakodnevnom govornom jeziku zamijenjen glagolima *žrtovati*, *uništavati*. Trebević vodi porijeklo od izraza Trebišta, pod kojim se u staroslavenskom jeziku označavao žrtvenik. Iz toga bi se moglo zaključiti da su neka mjesta na Trebeviću, najvjerojatnije vrhovi, u prvo vrijeme po doseljavanju Slavena služili kao prostor na kome su se izvodili paganski obredi u kojima se, između ostalog, primjenjivalo i ritualno žrtvovanje. Inače slavenske religijske misterije i obredi povezani s planinama ne predstavljaju specifikum. Pored primjera Trebevića, na prostoru današnje Bosne i Hercegovine postoji čitav niz planinskih vrhova, uzvisina i padina za koje je evidentna tradicija religijskih obreda, vjerovatno vezana za kult slavenskog boga Peruna, koji je i do danas preživio u vjerovanju naroda u kršćanskoj verziji kao sv. Ilija gromonosac i u muslimanskoj verziji kao Alija, kome je posvećen i poseban dan (2. avgust) Hlindan (kod kršćana) ili Alidun (kod muslimana). Najilustrativniji je primjer vrha planine Treskavice koji nosi naziv Mala čaba i čije samo ime direktno indicira da je tu postojao kontinuitet hodočašća, koji je ne samo preživio rekristijanizaciju nego je na kraju uspio naći i svoje mjesto u duhovnom životu dijela stanovništva koje je primilo islam. Čak je i danas, poglavito kod bosanskohercegovačkih muslimana, prisutan kult vrhova kao reminiscencija na staru slavensku religiju, što se simboliziralo i hodočašćima (dovišta) na planinu Konjuh na čijem vrhu su prvog utorka iza Aliduna Kladanjevi obavljali dovu. Kada je riječ o pitanju planine Trebević, sve već navedeno dovoljno govori o ritualnom i religijskom značenju vrhova planine Trebević za pagansko stanovništvo slavenskog porijekla.

RIS... The found epigraphic material also implies the presence of inhabitants of this "Rogatica" municipal unit. On eight epigraphic monuments eight different people have been identified. In the area of Rogatica and Romanija individuals with an Aelian gentile name are predominant (5 individuals), while two individuals carry Ulpian gentile names, and one a Claudian name. These persons performed a number of different municipal duties. As can be seen from their gentile names, the municipal aristocracy of the Ris... colony is dominated by people of native descent. Apart from epigraphic monuments, a number of other ancient remains were also found in the areas surrounding Rogatica. In the Early Middle Ages this region had a significant meaning for the local Romanic populations, which is additionally confirmed by the name of the mountain Romanija.

Bibliografija

Kratice

- AE – L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine, Paris
- AEM – Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
- ANUBiH – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- CBI – Centar za balkanološka ispitivanja, ANUBiH Sarajevo
- CIL – Corpus Inscriptiones Latinarum
- ČGT – Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla
- GZM – Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
- ILJug – Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia
- MH – Matica Hrvatska, Zagreb
- N. S. – Nova serija GZM od 1945 sv. I-VIII; od sv. IX (1954 god.) naziva se n. s. Arheologija (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno arheologiji), Sarajevo
- PJZ – Praistorija jugoslavenskih zemalja, Tom I-V, glavni urednik Alojz Benac, Sarajevo: ANUBiH, CBI
- SANU – Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd

Izdanja izvora

- Ljetopis popa Dukljanina 1950, *Ljetopis popa Dukljanina*, Jaroslav Šidak, MH Zagreb.
- Plinije Stariji 1866, *Naturalis historia*, (ed. Weidmannos), Berlin.
- Plinije Stariji 1976, prijevod Mate Suića u dodatku "Antički pisci" u knjizi "Antički grad na istočnom Jadranu" str. 297, Zagreb.
- Plinije Stariji 2003, prijevod Brune Kuntić Makvić u dodatku "Izvori" u knjizi "Antički grad na istočnom Jadranu" (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje) str. 421, Zagreb.

- Plinije Stariji 2004, *Plinije Stariji, "Zemljopis starog svijeta"*, Uroš Pasini, Književni krug, Split.
- Svetonije 1978, *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva*, Stjepan Hosu, Naprijed, Zagreb.
- Tacit, Anali 1970, *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH, Zagreb.

Literatura

- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom I-III; Mape 1-4; Zemaljski muzej, Sarajevo 1988.
- Barać, L. / Peričić, M. / Martinović-Klarić, I. / Roots, S. / Janičijević, B. / Kivisild, T. / Parik, J. / Rudan, I. / Villem, R. / Rudan, P. 2003, Y chromosomal heritage of Croatian population and its island isolates, *European Journal of Human Genetics* (2003) 11, 535-542.
- Benac, A. / Čović, B. 1956, Glasinac I – Bronzano doba, Sarajevo 1956.
- Benac, A. / Čović, B. 1957, Glasinac II – Željezno doba, Sarajevo 1957.
- Bešlagić, Š. 1971, Stećci, Kataloško topografski pregled, Sarajevo 1971.
- Bojanovski, I. 1967, Arheološko-epigrafska bilješka sa Drine, *ČGT*, VII, Tuzla 1967, 41-53.
- Bojanovski, I. 1967a, Rimski kameni spomenici iz Rogatice, *Naše starine*, XI, Sarajevo 1967, 143-164.
- Bojanovski, I. 1974, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, *ANUBiH, Djela*, XLVII, CBI, 2, Sarajevo 1974.
- Bojanovski, I. 1981, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, III, Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni, *ANUBiH*, XIX, CBI, 17, Sarajevo 1981, 125-197, Tab. 1-3 + Krt. 1.
- Bojanovski, I. 1987, Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija, *ANUBiH*, XXV, CBI, 23, Sarajevo 1987, 71-182 + Tab. I-III + Prl. 2.
- Bojanovski, I. 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANUBiH, Djela*, LXVI, CBI, 6, Sarajevo 1988.
- Cabanes, P. 2002, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb 2002.
- Čović, B. 1979, Kneževski grobovi glasinačkog područja, Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu "Sahranjivanje kod Ilira", Zlatibor 10-12 maj. 1976, SANU – Balkanološki institut (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), Beograd 1979, 143-169.
- Čović, B. 1981, Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja, *GZM*, n. s. Arheologija, XXXV/XXXVI, Sarajevo 1981, 99-140.
- Čović, B. 1983, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, *PJZ*, IV, Bronzano doba, 114-190.
- Čović, B. 1983a, Glasinačka kulturna grupa, *PJZ*, IV, Bronzano doba, 413-432 + Tab. LXII-LXIV
- Čović, B. 1987, Glasinačka kultura, *PJZ*, V, Željezno doba, 575-643 + Tab. LX-LXV
- Čović, B. / Mikić, Ž. 1973, Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja, *ANUBiH*, XI, CBI 9, Sarajevo 1973, 29-92 + Prl.2.

- Drechsler-Bižić R.* 1983. Srednje brončano doba u Lici i Bosni. *PJZ*, IV, Željezno doba, 242-270 + Tab. XXXVI-XLI
- Fiala, F.* 1892. Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892. *GZM*, sv. 4, god. IV, 389-444.
- Fiala, F.* 1893. Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893. *GZM*, sv. 4, god. V, 717-763.
- Fiala, F.* 1894. Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kraj Sarajeva. *GZM*, god. VI, sv. 1, 107-140.
- Fiala, F.* 1895. Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895. *GZM*, sv. 4, god. VII, 533-565.
- Fiala, F.* 1895a. Rimski grobovi s paljevinom kod Rogatice. *GZM*, VII, 199-205.
- Fiala, F.* 1896. Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896. *GZM*, sv. 2, god. VIII, 429-461.
- Fiala, F.* 1897. Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897. *GZM*, sv. 4, god. IX, 585-619.
- Govedarica, B.* 1985. O istraživanju glasinčkih gradina. *Materijali XX*, Savez arheoloških društava, Arheološko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1985, 15-27.
- Imamović, E.* 1977. Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1977.
- Lopandić, D.* 2007. *Purpur Imperije*. Rimski carevi sa prostora Srbije i Balkana. Book & Marso, TV advertising. Beograd 2007.
- Mazalić, D.* 1939. Starine po okolini Sarajeva. *GZM*, god. LI, sv. 1 (Za historiju i etnografiju), 15-35.
- Mesihović, S.* 2007. *Dezidijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*. (rukopis doktorskog rada). Zagreb.
- Mesihović, S.* 2007a. *Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata* (rukopis magistarskog rada). Zagreb.
- Patsch, C.* 1907. Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije. *GZM*, god. XIX, 431-470.
- Patsch, C.* 1915. *Zbirke rimskih i grčkih starina u bos-herc*. Zemaljskom muzeju, Sarajevo 1915.
- Sergejevski, D.* 1936. Novi kameni spomenici iz Ustikoline i Rogatice. *GZM*, god. XLVIII, sv. 1, 3-14.
- Sergejevski, D.* 1943. Nekoliko neizdatih antičkih reljefa. *GZM*, god. LV, 1-20.
- Smith, W.* 1890. *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Little Brown and Company, Boston 1943.
- Stipčević, A.* 1989. *Iliri*. povijest, život, kultura, I (1974) i II dopunjeno izdanje (1989). Zagreb.
- Syme, R.* 1988. *Journeys of Hadrian*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 73, Köln 1988, 159-170.
- Syme, R.* 1991. *Journeys of Hadrian*. *Roman Papers VI*. Oxford: Clarendon Press, Oxford 1991, 346-357.
- Šašel, J. / Šašel, A.* 1963. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. Situla 5. Ljubljana 1963 (II Jug I).
- Šašel, J. / Šašel, A.* 1978. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Situla 19. Ljubljana 1978 (II Jug II).

- Šašel, J. / Šašel, A.* 1986, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MC-MII et MCMXL repertae et editae sunt*, Situla 25, Ljubljana 1986 (II Jug III).
- Truhelka, Č.* 1890, *Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM, sv. 4, god. II, 386-401.
- Truhelka, Č.* 1891, *Prehistoričke gradine na Glasincu*, GZM, sv. 3, god. III, 306-315.
- Vego, M.* 1981, *Novi i revidirani srednjovjekovni natpisi iz Bosne*, *Naše Starine* XIV-XV, 38-64.
- Wilkes, J. J.* 2001, *Iliri*, Split 2001.
- Zotović, L.J.* 1973, *Mitraizam na tlu Jugoslavije*, Arheološki institut, Beograd 1973.

Tab. 1 1. Ara od vapnenca, Rogatica (preuzeto iz: Imamović 1977, 375, Sl. 116);
 2. Ara od sivobjelkastog pješcara, Živaljevići-Rogatica (preuzeto iz: Imamović
 1977, 385, Sl. 131); 3. Votivna ara posvećena Mitri, Rogatica (preuzeto iz:
 Imamović, 1977, 459, Sl. 243); 4. Ara od vapnenca, Rogatica (preuzeto iz:
 Imamović 1977, 375, Sl. 117)

Tab. 2 1. *Dvostruki žrtvenik posvećen Jupiteru i Liberu, Rogatica* (preuzeto iz: Imamović 1977, 377, Sl. 118); 2. *Ara od vapnenca, Rogatica,* (preuzeto iz: Imamović 1977, 375, Sl. 115); 3. *Nadgrobnni cipus od krečnjaka, Rogatica* (preuzeto iz: Imamović 1977, 445, Sl. 220a)